

Brazília nem kezdőknek való – Rend és Haladás

(RECENZÍÓ – Szilágyi István: *Modernizációs stratégiák és kivételes állam Brazíliában (1955–1985)* című könyvéről. Publikon Kiadó, Pécs, 2022. 203 oldal)

Szilágyi István professzor¹ a Mediterráneumhoz, az Ibériai-félsziget államaihoz és Latin-Amerikához kötődő, azt több évtizede kutató szakember. Brazília, Portugália, Spanyolország és Magyarország különböző egyetemein, intézeteiben és könyvtáraiban folytatott több mint 15 éves kutatómunka eredménye e kötet.

Brazília (República Federativa do Brasil) a dél-amerikai kontinens és Latin-Amerika legnagyobb területű (8 516 000 km²) és legnépesebb (215 831 519 fő) országa,² amelyet viharos történelme, és a 20. század eseményei tesznek számunkra érdekessé. Tíz országgal – kettő kivételével az összes dél-amerikai állammal – határos, délről Uruguay, délnyugaton Argentína, Paraguay és Bolívia, nyugaton Peru és Kolumbia, északon Venezuela, Guyana, Suriname és Francia Guyana, valamint északkeleten, keleten és délkeleten mintegy 7500 kilométer hosszan az Atlanti-óceán határolja. Brazília területe 91-szer nagyobb hazánknál, a fővárosa Brazíliaváros, a legnagyobb városa São Paulo (21 846 507 fő). Brazília kapcsán az Amazozas, az őserdő, a riói karnevál, a Megváltó Krisztus szobra, a szamba, a labdarúgás, Pelé, Garrincha, Zico, Ronaldo, Ronaldinho, a kávé, a manióka, Brazília nemzeti itala a caipirinha, a pão de queijo, a brazil sajtos kenyér jut eszünkbe.

Miért lehet a brazil történelem egy szeletének megismerése, megértése Magyarország számára fontos? A 21. században a globális, többpólusúvá vált nemzetközi rendszerben

1 Szilágyi István a Pécsi Tudományegyetem nyugalmazott egyetemi tanára, a politikatudományok doktora. Kutatási területe: a geopolitika, az összehasonlító geopolitika, a nemzetközi viszonyok elmélete, a kulturális diplomácia, a Mediterráneum a XX. században, a demokrácia-építés és modernizáció Latin-Amerikában, Dél-Európában és Kelet-Közép-Európában, az EU kohéziós és regionális politikája. Kiemelkedő nyelvismerettel rendelkezik (spanyol, angol, orosz, olasz, portugál). Témavezető a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris és Földtudományi Doktori Iskolájában. Eddigi munkássága során 17 könyv, 138 könyvfejezet, 201 tanulmány szerzője. Vendégoktató spanyol (Cádiz, Granada, La Laguna, Madrid, Valencia, Valladolid), portugál (Coimbra, Lisszabon), brazil (Rio de Janeiro Katolikus Egyetem, Rio de Janeiro Szövetségi Állami Egyetem) egyetemeken, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen. Tagja számos hazai és nemzetközi társaságnak, többek között: a Magyar Politikatudományi Társaságnak, a Nemzetközi Politikatudományi Társaságnak, az MTA Politikatudományi Szakbizottságának, az MTA Nemzetközi Tanulmányok Doktori Bizottságának, a Magyar Latin-amerikanisták Társaságának; a Mediterrán Történészek Nemzetközi Társaságának.

2 World Population Review 2023, <https://worldpopulationreview.com/countries/brazil-population> (Megnyitva 2023. január 11.).

a közepesen fejlett, nyitott gazdaságú, kis területű, évezredes államisággal rendelkező hazánk számára lényeges lehet más országok fejlődési folyamatainak tanulmányozása. Ezen belül a világ egyik félperifériális régiójában, Latin-Amerikában végbement modernizációs folyamatok, stratégiák és alternatívák megismerése is lényeges, újszerű ismereteket adhat. Szilágyi István négy fejezetre tagoló könyve ebben segíti az olvasót.

A könyv alapozását a „*Modernizációs modellek és alternatív stratégiák Latin-Amerikában a huszadik században*” című első fejezet szolgálja. Lényeges, alapvető fogalmakat tisztáz a szerző, többek között az új militarizmus fogalmát, amely a dél-amerikai kontinensen a brazil fegyveres erők 1964. április 1-jei katonai beavatkozásával kezdődött. Az új militarizmus jellemzője a katonai hatalomátvétel, a fegyveres erők intézményes hatalomgyakorlása, ahol a hadsereg a társadalom totális, minden szférára kiterjedő újjászervezésére, átszervezésére és újra alapítására vállalkozott, kivételes államokat és autoritárius rendszereket létrehozva. A bevezető fejezetben a szerző ismerteti a modern, latin-amerikai tekintélyuralmi-bürokratikus állam jellemzőit és funkcióit. Taglalja a modernizációs modelleket és stratégiákat, a rendszer elemei közötti kohéziót, differenciálódást és adaptációt. Ismerteti az AGILS³ modellt, amelyben az adaptációs (gazdasági), a célélérő (politikai), az integrációs (jogi) és a látens mintafenntartó (ideológiai-kulturális) alrendszer a szociális-jóléti szférával egészülnek ki. A fejezetben a szerző a modernizáció történelmi fejlődése során kialakult három – a német, a brit és a latin – modellt ismerteti.

A könyv második fejezete – *A katonai hatalomátvétel előzményei Brazíliában* – részletesen elemzi a katonai hatalomátvétel elméleti megalapozásában kiemelkedő szerepet betöltő Legfelső Hadi Akadémia (Escola Superior de Guerra) tevékenységét. Az akadémia, amelyet 1949. augusztus 20-án alapítottak, fontos elméleti kutatóműhelye volt a brazil geostratégiai, geopolitikai és nemzetpolitikai gondolkodás megalkotásának, emellett jelentős szerepe volt az új militarizmus kivételes államának fenntartásában is.

Brazíliában az 1920-as és 1930-as években központi kérdés volt a nemzetbiztonság belső, regionális és globális aspektusa, a nemzeti egységet erősítő és gyengítő tényezők, a brazil nagyhatalmi törekvések és a latin-amerikai geopolitikai törésvonalak vizsgálata. A szerző részletesen elemzi és ismerteti Everardo Backhauser és Marío Travassos geopolitikus munkásságát.

A brazil geopolitikai gondolkodás 1957-ben kezdődő aranykorának három kiemelkedő teoretikusa: Golbery do Couta e Silva és Carlos de Meira Mattos tábornokok, valamint Therezinha de Castro. Szilágyi István részletesen ismerteti a teoretikusok munkásságát, Couto e Silva a nemzetközi geopolitikai gondolkodás klasszikusává vált, Brazília geopolitikájáról írt könyvét. Meira Mattos Brazíliát a „trópusi civilizációt” megteremtő és jelképező, növekedésben lévő nagyhatalomnak, a világ egyik legfontosabb fejlődési pólusának tartja. Az ország földrajzi jellegzetessége, népessége, természeti kincsei, tudományos és technikai teljesítőképessége és belső kohéziója miatt világhatalomnak tekinthető. Meira Mattos elmélete arra kereste a választ, hogy egy adott állam világhatalmi súlyát, pozícióját és befolyását milyen tényezők határozzák meg. Elméleti formulája szerint egy adott ország elismert hatalomként történő meghatározása az alábbi formulával írható le:

$$Eh = (Krt + Gk + Kk) \times (Sc + A + Kh),$$

Ahol: Eh = Államok elismert hatalma; Krt = kritikus tömeg – népesség és terület; Gk = gazdasági képesség; Kk = katonai képesség; Sc = az állam stratégiai koncepciója; A = nemzeti akarat; Kh = kényszerítő hatalom.

A brazil geopolitikai triász harmadik tagja, Therezinha Castro, szintén Brazília nagyhatalmi státuszának elvét vallja. A fejezet második részében a szerző Juscelino Kubitschek elnökségének tapasztalatait elemzi, amely nemcsak a brazil, de a kontinens reformprogramjainak

3 AGILS=A=Adaptation, G=Goal attainment, I=Integration, L=Lattent pattern maintenance, S=Social Service System.

kezdetét is jelentette. Jânio Quadros rövid elnöksége után részletesen értékeli João Goulart elnök modernizációs reformprogramját is.

1964. március 31-én a brazil hadsereg átvette a hatalmat az országban, ezzel megkezdődött Latin-Amerikában a professzionalizálódott hadseregek intézményes beavatkozásának korszaka. A könyv harmadik fejezete három, egymást váltó katona-elnök államfői időszakát ismerteti. A Humberto Castello Branco kormányzat (1964–1967) alapvető célja a rezsim kiépítése, valamint a gazdaság stabilizálása volt. Artur da Costa e Silva (1967–1969) a rendszer konszolidációjára törekedett, a brazil gazdasági csoda Emilio Garrastazu Medici tábornok elnökségének időszakában valósult meg (1969–1974).

A szerző részletesen elemzi a brazil és a nemzetközi történetírás által óloméveknek (anos do chumbo) nevezett 1968–1974 közötti évek történéseit, a katonai diktatúra legkeményebb időszakát. A kifejezést az állami terrorra és erőszakra, a politikai és gazdasági radikalizálódás és elnyomás szimbólumaként Latin-Amerika kivételes államaira, elsősorban Argentínára, Brazíliára és Chilére alkalmazták. Ekkor terjesztették ki Braziliában a hatalom megtorló intézményrendszerét, kegyetlenül léptek fel a demokratikus, az ellenzéki és a baloldali erőkkal szemben. De ez volt a brazil gazdasági csoda időszaka is, ami Antonio Delfim Netto pénzügyminiszterhez köthető. Ebben az időszakban a gazdasági beruházások egy része presztízs jellegű volt, például az itaipui vízi erőmű, valamint a Guanabara-öblöt átívelő, Artur da Costa e Silva nevét viselő híd megépítése. A brazil nagyhatalmi aspirációkat és katonai célokat is szolgáló nukleáris program (atomerőmű-építés) is a gazdasági csoda időszakában indult.

A brazil elemzők az országban akkor lezajlott folyamatokat a konzervatív modernizáció koncepciójával írták le. A szerző az elméleti viták tükrében értékeli a gazdasági csoda megítélését, egyrészt Luiz Carlos Bresser-Pereira által leírt iparosodott elmaradottsági modellt, valamint Ruy Mauro Marini a latin-amerikai és brazil fejlődés kapcsán kidolgozott szubimperializmus koncepciója elemzésével.

A könyv negyedik, egyben utolsó fejezete, „Politikai átmenet és a posztdemokrácia – a kivételes állam vége” az Ernesto Beckmann Geisel elnök által meghirdetett ellenőrzött, fokozatos és biztonságos nyitás és demokratizációs folyamat elindításával, valamint a katonai diktatúra utolsó elnöke, João Baptista de Oliveira Figueiredo idején a kivételes állam megszűnésével és az önkizárásos politikai átmenet megvalósításával foglalkozik. Vizsgálja a két elnök tevékenységének prioritásait, a demokratizációs folyamatok és a politikai átmenet kapcsolatát, az ország gazdasági helyzetét a nyitás és az átmenet időszakában (1974–1985), a politikai rendszer fokozatos változását, a pártok megjelenését, a választásokat, a politikai és gazdasági rendszer jellemzőit, és a kivételes állam megszűnésének körülményeit a hatalomváltás és a hatalomátadás időszakában. Geisel elnökségének két fontos célkitűzése volt, az egyik a diktatúra politikai és intézményrendszerének fokozatos átalakítása, a másik a nyitás folyamatához kapcsolódó törvényi és jogszabályi háttér átalakítása. Figueiredo elnöksége idején a folytonosság, a megbékélés és egy demokratikus ország megteremtése volt a cél.

A modernizáló diktatúra időszakát 1985-től a hibrid posztdemokrácia periódusa követte Braziliában. Eközben megváltoztak a nemzetközi viszonyok, a latin-amerikai államok többségében új (hibrid) demokráciák születtek. Dél-Amerikában megjelentek az új típusú regionális és szubregionális integrációk (Mercosur, Unasur, Petrocaribe, Comunidad Andina), és megnyíltak a demokratikus fejlődés lehetőségei. Brazília a régió vezető hatalma, a BRICS országcsoport tagja lett, nemcsak a nemzetközi viszonyok rendszerében nőtt meg a befolyása, hanem a latin-amerikai kontinensen is. Diverzifikálódtak Brazília nemzetközi kapcsolatai is, napjainkban, az országról mint potenciális nagyhatalomról, feltörekvő hatalomról beszélnek, amely a hetedik/nyolcadik helyet foglalja el a világ hierarchiájában.

Braziliában az első gazdasági csoda részleges sikere hozzájárult az 1990-es évek második felében a részleges gazdasági fellendüléshez. A változások és a végbement modernizáció ellenére a politikai rendszerben fennmaradtak a történelmileg örökölt tekintélyuralmi enklávék,

nem csökkentek a gazdasági és szociális egyenlőtlenségek, és jelen van – a mindennapok része – a korrupció.

Szilágyi István Brazília három évtizedes történelmének bemutatását, értékelő elemzését Tom Jobim, a neves riói dalszerző szavaival kezdi: „*Brazília nem kezdőknek való*” és keretes szerkezetben ezzel is fejezi be.

A kiadó egyszerűen elegáns könyvborítóval adta közre a könyvet. A szerző mondandóját 58 ábra – amelyek egy része fénykép és táblázat – teszi szemléletesebbé. A könyvet a szerző által készített képek színesítik. Talán a kiadói takarékosági megfontolások miatt a könyvet többségében fekete-fehér ábrákkal illusztrálták.

A könyv fontos erénye, hogy minden fejezet végén megtaláljuk a vonatkozó szakirodalmat és forrásokat, a végén pedig 12 oldalon keresztül, tematikus felsorolásban tekinthetjük át a felhasznált irodalmat. A hivatkozó és magyarázó jegyzetapparátus segítségével értékes információt szerezhetünk az egyes fejezetekben és témakörökben való elmélyüléshez. A könyv a tudományos nyelvezete ellenére olvasható, stílusa könnyed.

A könyv jól hasznosítható a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi tanulmányok, a nemzetközi biztonság- és védelempolitika, valamint a politológia szakok alap- és mesterképzésében. Kiválóan felhasználható a Nemzeti Közszerzési Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris és Földtudományi Doktori Iskola kutatási területein, a doktorandusz hallgatók képzésében is. A könyv a megjelenése pillanatában önálló életre kelt, mert folyamatosan inspirálja a szerzőt, és az olvasóközönséget egyaránt. Az előbbit arra, hogy a latin-amerikai kontinens más országait is mutassa be, az utóbbit arra, hogy befogadja ezt a mély tartalmú munkát. Bízom benne, hogy a hiánypótló könyv még számos kiadást megél, a jelen recenzió pedig – reményeim szerint – biztatás lesz az igényes olvasók számára is.

Siposné Kecskeméthy Klára